

Łukasz Kubicki <https://orcid.org/0000-0002-6683-6420>

Uniwersytet Warszawski

e-mail: lukasz.kubicki1233@gmail.com

Arsacydzkie pochodzenie dynastii macedońskiej

The Arsacid origins of the Macedonian dynasty

Abstrakt

W 867 r., na drodze uzurpacji, władzę w państwie bizantyńskim przejął Bazyl I – pochodzący z temu Macedonia potomek ubogiej armeńskiej rodziny, który dzięki swojej ambicji zdołał sięgnąć po koronę cesarską. Dokładna rekonstrukcja pochodzenia założyciela dynastii macedońskiej jest jednak trudna do przeprowadzenia. Mimo to już za jego panowania zaczęto wyjaśniać, od kogo wywodził się Bazyl i jak jego ród znalazł się w Cesarstwie Bizantyńskim. Najdokładniejszą wersję tych zdarzeń przedstawił w biografii Bazylego (*Vita Basilii*) wnuk cesarza Konstantyn VII Porfirogeneta, który utrzymywał, że lineaż jego dziadka sięgał założycieli starożytnej dynastii Arsacydów. Oprócz tego „zrodzony w purpurze” basileus przedstawił dokładny opis okoliczności, w jakich Arsacydzi znaleźli się w Bizancjum.

Odczytanie sensu tych opowieści spotykało się dotychczas z umiarkowanym zainteresowaniem uczonych. Rodzi to potrzebę głębszego przyjrzenia się strategii narracyjnej opisującej arsacydzki wątek pochodzenia Bazylego. Dlatego niniejsze studium stara się odpowiedzieć na szereg pytań związanych z rolą tej genealogii dla pamięci o Bazylim, a także dla pozycji politycznej Macedończyków w połowie X w.: jaki program ideologiczny manifestuje ta strategia narracyjna; w jaki sposób to osiągnięto; czym wersja Porfirogenety różni się od poprzedzających powstanie *Vita* domysłów genealogicznych; w jaki sposób rodowód Bazylego nawiązywał do jego późniejszych osiągnięć; a także, jak uwarunkowania historyczne, w których powstało źródło, wpływały na percepcję pochodzenia Bazylego oraz recepcję tej narracji wśród elit intelektualnych Bizancjum?

Abstract

In 867, Basil I, the descendant of a humble Armenian family from Macedonia, seized power in the Byzantine state through usurpation and managed to reach the imperial crown through his ambition. However, a precise reconstruction of the background of the founder of the Macedonian dynasty is difficult to carry out. Nevertheless, during this ruler's reign, interpretations of who Basil descended from and how his family found themselves in the Byzantine Empire had already begun to emerge. The most accurate version of these events was presented in Basil's biography (*Vita Basilii*) by the emperor's grandson, Constantine VII Porphyrogenitus, who maintained that his grandfather's lineage went back to the founders of the ancient Arsacid dynasty. In addition to this, the 'purple borned' basileus provided a detailed description of the circumstances under which the Arsacids arrived in Byzantium.

Decoding the significance of these stories has so far met with moderate interest among scholars. This raises the need to look deeper at the narrative strategy describing the Arsacid plot of Basil's origin. Therefore, the present study seeks to answer several questions related to the functions of this Arsacid genealogy and related stories for the memory of Basil, as well as the political position of the Macedonians in the middle of the tenth century: what ideological programme does this narrative strategy manifest; how was this achieved; how does Porphyrogenitus's version differ from the genealogical speculations that preceded the creation of the *Vita*; what did Basil's ancestry signify to his later achievements? Also, how did the socio-cultural circumstances in which the source was produced affect the perception of Basil's ancestry and how it influenced the reception of this narrative among intellectual elites in Byzantium?

Słowa kluczowe: genealogia, dynastia Macedońska, Bazyli I, Konstantyn VII Porfyrogeneta, *Vita Basilii*, Arsacydzi, ideologia dynastyczna

Keywords: genealogy, Macedonian dynasty, Basil I, Constantine VII Porphyrogenitus, *Vita Basilii*, Arsacids, dynastic ideology

Genealogie odgrywały doniosłą rolę w ideologiach średniowiecznych dynastii. Pamięć o odległych przodkach i wydarzeniach powiązanych z początkami lineażu przyczyniała się do wzmacniania tożsamości jego członków, którzy poprzez podtrzymywanie tych tradycji, zaznaczali swoją dystynkcję społeczną. Opowieści genealogiczne dowodziły, że dany władca i jego ród – ostatnie ogniwa nieprzerwanego łańcucha pokoleń – dziedziczyli po swych dawnych krewnych zespół charyzmatów, które legitymizowały ich pozycję na czele państwa¹.

Dla elit średniowiecza powodem szczególnego wyróżnienia były genealogie udawniające ich arystokratyczne i królewskie pochodzenie. Odległych źródeł tych wy-

¹ *Idoneität – Genealogie – Legitimation. Begründung und Akzeptanz von dynastischer Herrschaft im Mittelalter*, ed. C. Andenna, G. Meleville, Köln-Weimar-Wien 2015.

obrażeń można doszukiwać się – między innymi – w spuściźnie kultury klasycznej. Wedle poglądów starożytnych tylko osoby pochodzące z wyższych warstw społecznych uosabiały w sobie ideały tak zwanej *καλοκαγαθία* – połączenia piękna fizycznego, doskonałości charakteru, odwagi i moralności. Cechy te były przeciwieństwem wyobrażeń na temat warstw niższych, postrzeganych jako grupa charakteryzująca się brzydotą i skłonnością do czynienia zła². Determinowało to podstawy światopoglądu warstw wyższych średniowiecznego świata – w tym elit bizantyńskich, które odziedziczyły dorobek kultury greckiej. Znalazło to swoje odbicie w języku źródeł, gdzie greckie pojęcie *γένος*³ – stosowane do nazywania rodów (w kontekście bizantyńskim najczęściej arystokratycznych) – miało swoją konotację z terminem *εὐγένεια*⁴: szlachetny, doskonały, wywodzący się z arystokratycznego rodu czy godny arystokracji⁵.

Powyższe przekonania decydowały o kształcie ideologii władzy cesarskiej w państwie Rzymian. Wpływ na jej formę miały poglądy wyrażone przez Ksenofonta w jego *Cyropaedii* – opowiadaniu o wychowaniu Cyrusa Wielkiego⁶, należącego do kanonu podstawowych lektur wykształconych Bizantyńczyków. Nadrzędną myślą-ideą dzieła było przekonanie, że królewskie pochodzenie, powiązana z tym *καλοκαγαθία* oraz dobre wykształcenie (*παιδεία*), decydują o predyspozycjach następcy tronu do pomyślnego władania państwem. To sokratejskie przeświadczenie stało się jednym z punktów odniesienia warstw wyższych, gdzie autorytet *basileusa* miał zbliżony charakter do autokratycznej pozycji „króla królów” w Persji, a przejście władzy przez przygotowywanego do tego członka panującego rodu traktowano jako najbardziej prawomocną formę objęcia władzy⁷.

Rozbudowane rodowody, dowodzące arystokratycznego czy cesarskiego pochodzenia elit, przez wiele stuleci nie odgrywały jednak decydującej roli w dyskursie politycznym w Bizancjum. Zaczęły one zyskiwać na znaczeniu od połowy X w., co korelowało ze zmianami w strukturze i światopoglądzie najwyższych warstw społecznych⁸. Około stu lat później posługiwanie się wyróżniającą genealogią stało się jednym z centralnych narzędzi wyróżnienia w rywalizacji o kapitał polityczny po upadku dynastii Macedońskiej (867-1056)⁹.

² *Słownik kultury antycznej*, red. R. Kulesza, Warszawa 2012, s. 252.

³ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. I, Warszawa 1958, s. 460.

⁴ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. II, Warszawa 1960, s. 331.

⁵ N. Leidholm, *Elite Byzantine kinship, ca. 950-1204: blood, reputation, and the genos*, Leeds 2019, s. 11.

⁶ Xen., *Cyropaedia, vol I: Books I-V*, ed. W. Miller, Cambridge-London 1983, I, 1, 6, s. 8-9.

⁷ J.-P. Cheynet, *Pouvoirs et Contestations à Byzance, 963-1210*, Paris 1990, s. 184-190; cf. Procopius, *Bulidings*, ed. H.B. Dewing, London-New York 1940, I, 1, 12-16, s. 6.

⁸ A.P. Kazhdan, W. Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Berkeley-Los Angeles-London 1992, s. 99-110.

⁹ N. Leidholm, *Elite Byzantine kinship*, s. 107; cf. J. Dudek, *Pęknięte zwierciadło – kryzys i odbudowa wizerunku władcy bizantyńskiego od 1056 roku do ok. 1095 roku*, Zielona Góra

To Macedończycy jako pierwsi wytworzyli rozbudowaną genealogię swego lineażu, co wywarło wpływ na strategię ideologiczną kolejnych panujących w Bizancjum i nie tylko. Dla przykładu Konstantyn X Dukas (1059-1067) utrzymywał, że jego ród miał związki z Konstantynem Wielkim – przodkiem matki Bazylego¹⁰. Z kolei ożeniony z Anną Porfirogenetką księżę Rusi Włodzimierz Wielki (980-1015) podkreślał swoje pochodzenie od odległych przodków małżonki – armeńskiej dynastii Arsacydów oraz króla Macedonii Filipa II¹¹.

Rodowód dynastii Macedońskiej zaczął formować się w epoce jej założyciela Bazylego I (867-886). Macedończyk w 867 r. obalił Michała III (842-867), natomiast jego rządy zostały zapamiętane jako pomyślny okres w rozwoju Cesarstwa: czas stabilności wewnętrznej, rozwoju architektonicznego czy zwycięskich wojen z paulicjanami i muzułmanami¹². Zdaniem środowisk promacedońskich dojście do władzy Bazylego – postrzeganego jako Nowego Dawida – było początkiem złotej ery, która nastąpiła po nieudolnych rządach jego poprzedników¹³.

Kwestia, skąd i od kogo pochodził Bazyli, nie jest jasna. Za wiarygodny scenariusz pochodzenia uznaje się, że wywodził się on z ubogiej armeńskiej rodziny, która w nieznanych okolicznościach została przesiedlona z Armenii do Adrianopola¹⁴. Kim byli przodkowie przyszłego władcy oraz kiedy trafili do Bizancjum, pozostaje tajemnicą. Nie przeszkodziło to współczesnym cesarza do formowania interpretacji jego pochodzenia. Syn władcy Leon VI (886-912) twierdził, że genealogia jego ojca sięgała Ar-

2009, s. 14-15; N. Leidholm, *Nikephoros III Botaneiates, the Phokades, and the Fabii: embellished genealogies and contested kinship in eleventh-century Byzantium*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 2018, t. 42, z. 2, s. 185-201.

¹⁰ Zob. przyp. 47.

¹¹ J.-P. Roux, *Król. Mity i symbole*, Warszawa 1998, s. 242-243.

¹² Na temat życiorysu Bazylego: N. Tobias, *Basil I (867-886), The Founder of the Macedonian Dynasty: A Study of the Political and Military History of the Byzantine Empire in the Ninth Century*, rozprawa doktorska, Rutgers University 1970 [wydano: Lewiston 2007].

¹³ Krytyczny wizerunek Michała jest rezultatem przetrwania głównie promacedońskich źródeł z tego okresu: T. Wasilewski, *Macedońska historiografia dynastyczna X wieku jako źródło do dziejów Bizancjum w latach 813-887*, „Studia Źródłoznawcze. Commentationes” 1971, t. 16, s. 76-82; na temat wizerunku Michała w *Vita.*: F.H. Tinnefeld, *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie: Von Prokop bis Niketas Choniates*, Munich 1971, s. 81-101; E. Kislinger, *Michael III. – Image und Realität*, „Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum” 1987, t. 75, s. 389-400; M. Gallina, *La diffamazione del potere: l'invettiva contro Michele III nella Vita Basilii di Costantino VII*, „Buletino dell'Istituto storico italiano per il medio evo” 2010, t. 112, s. 57-90; S. Tougher, *Michael III and Basil the Macedonian: just good friends?*, [w:] *Desire and Denial in Byzantium: Papers from the Thirty-first Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Sussex, Brighton, March 1997*, ed. L. James, London-New York 2016, s. 149-159.

¹⁴ N. Tobias, op. cit., s. 2-50, szczególnie s. 48-50.

takserksesa I (465-424 p.n.e.)¹⁵. Odmiennego zdania był Niketas Dawid, który w *Vita Ignatii* sądził, jakoby rodowód wywodzący Bazylego I od Tiridatesa III (ok. 298-330) został zmyślony przez patriarchę Focjusza¹⁶. Jeszcze inną wersję przedstawił wnuk Bazylego Konstantyn VII Porfirogeneta (945-959) w nadzorowanym przez siebie *Vita Basilii*. Dzieło, które zostało skomponowane prawdopodobnie około 948 r., trzy lata po obaleniu przez cesarza rodu Lekapenów (920-945), portretuje wart naśladowania (μιμήσως) wzór cnót (ἀνδριὰς), jakim zdaniem władcy był pierwszy Macedończyk¹⁷. Dzieło Porfirogenety miało za zadanie dokładnie opisać losy panowania Bazylego, co było zapowiedzią szeregu biografii kolejnych cesarzy aż do czasów Konstantyna VII. W panegiryku czytamy, iż lineaż Bazylego brał swój początek od króla Partii Arsakesa. Obok tego pochodzenia źródło jako pierwsze prezentuje rozwinięty opis okoliczności, w jakich potomkowie Arsacydów znaleźli się w Adrianopolu, gdzie na świat przyszedł przyszły basileus¹⁸.

Wskazane różnice każą zastanowić się nad przyczynami tych rozbieżności, co jest zamierzeniem niniejszego studium. Szczególna uwaga zostanie poświęcona ideologicznym aspektom arsacydzkiej tradycji autorstwa Konstantyna Porfirogenety, co pozwoli na rekonstrukcję poglądów cesarza na temat początków jego lineażu. W związku z tym celami prezentowanego badania jest odpowiedzieć na pytania o to, jak Porfirogeneta interpretował arsacydzką genealogię własnego rodu? W jaki sposób ten rodowód korelował z osiągnięciami pierwszego Macedończyka? A także, jak ta percepcja pochodzenia lineażu, uformowana w określonym kontekście historycznym i społeczno-kulturowym, wzmacniała wizerunek całej dynastii oraz jakim współczesnym celom politycznym Porfirogenety służyła?

Zasadniczym założeniem dla dalszego wywodu jest przyjęcie, że pamięć o tzw. faktach historycznych jest formowana i przedstawiana przez poszczególne jednostki w określonym kontekście społeczno-kulturowym. Dlatego dla poznania systemu wartości i światopoglądu (ideologii) twórcy źródła, konieczne jest uwzględnienie wpływu uwarunkowań społecznych, politycznych i kulturowych. To pomoże zrozumieć potrzeby, jakie formowały się na tym tle, co decydowało o kształcie i recepcji analizowanej narracji¹⁹.

¹⁵ *Leonis VI Sapientis Imperatoris Byzantini Homiliae*, ed. A. Antonopoulou, Turnhout 2008 [dalej: *Mowa pogrzebowa*], XIV, 126-129, s. 199.

¹⁶ Nicetas David, *The Life of Patriarch Ignatius*, ed. A. Smiths, Washington D.C. 2013 [dalej: *Vita Ignatii*], LXXXIX, 11-9, s. 118-120.

¹⁷ *Chronographuae quae Theophanis Continuati Nomine feretur liber quo Vita Basilii imperatoris amplectitur*, ed. I. Ševčenko, Berlin-Boston 2011 [dalej: *Vita Basilii*], I, 17-18, s. 10: *ὁ πρὸς ἀρετὴν κανὼν τε καὶ ἀνδριὰς καὶ τὸ ἀρχέτυπον τῆς μιμήσεως.*

¹⁸ *Vita Basilii* II-III, s. 10-18; szerzej na temat źródła np.: W. Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, New York 2013, s. 165-180.

¹⁹ Cf. T. Pelech, *Kreacja bohatera w Aleksjademie. Zmagania Aleksego I Komnena z żupanem Raszki Wukanem w latach 1093-1094*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2016, t. 17, z. 2, s. 60;

Rozważania nad genealogią Macedończyków w *Vita* warto poprzedzić analizą poprzedzającej powstanie tego źródła tradycji. Pozwoli to już na wstępie zilustrować, jak indywidualne interpretacje pochodzenia Bazylego wpisywały się w kontekst społeczno–kulturowy, w którym tworzyli poszczególni autorzy.

Pierwsza wersja rodowodu cesarza uformowała się tuż po śmierci panującego w 886 r. i zachowała się w *Mowie pogrzebowej* Leona VI. Cesarz-filozof zaznaczył w niej, że przodkowie jego ojca wywodzili się od Artakserksesa I. Zdaniem Leona, Achemenida był doskonałym królem, który jako *semper victor* podbił wiele ludów sąsiadujących z Persją²⁰. Wersja ta – choć uboga w szczegóły – stała się przedmiotem badań między innymi N. Leidholma²¹. Historyk zwrócił uwagę, że Artakserkses był popularnym władcą w literaturze IX-wiecznego Bizancjum. Co więcej, jego postać mogła mieć szczególne znaczenie dla pamięci Bizantyńczyków ze względu na obecność w Starym Testamencie jako króla, który doprowadził do końca odbudowę Jerozolimy, w tym Świątyni Jerozolimskiej²². Leidholm słusznie zauważył, że ten wizerunek korelował z programem ideologicznym Bazylego. Kluczowe w tej kwestii są osiągnięcia Macedończyka w odbudowie stolicy, w tym w powstaniu świątyni *Nea Ekklesia*, co stało się symbolem powrotu świetności Cesarstwa – aktem przyrównywanym do dokonania Konstantyna Wielkiego czy Justyniana²³.

Warto uzupełnić, że równie znaczące dla interpretacji tego pochodzenia jest wizerunek Artakserksesa, jaki kreuje Leon. W świetle *Mowy pogrzebowej* Achemenida był doskonałym rządzącym, który zdołał pokonać inne narody. Ta wizja monarchy – pełnego cnót zwycięskiego wodza jest niemniej ważnym zabiegiem retorycznym. Sugeruje to, iż potomek “króla królów” był obdarzony tymi samymi cechami co jego przodek. To z kolei było zapowiedzią rozszerzenia granic Bizancjum za czasów Bazylego, jednocześnie dowodząc wyższości Macedończyka nad innymi ludami. To ostatnie z kolei wpisywało się w Bizantyńskie koncepcje *taxis* – przeświadczenia, iż Bizantyńczycy (Rzymianie) tworzą Naród Wybrany, który przewodniczy innym ludom i prowadzi je do zbawienia²⁴.

J. Banaszkiewicz, *Potrójne zwycięstwo Mazowszan nad Pomorzaniem – Gall II, 49 – czyli historyk między „rzeczywistością prawdziwą” a schematem porządkującym*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. D. Gawinowa et al., Warszawa 1991, s. 313.

²⁰ *Mowa pogrzebowa* XIV, 126-129, s. 199.

²¹ N. Leidholm, *Artaxerxes in Constantinople: Basil I's Genealogy and Byzantine Historical Memory of the Achaemenid Persians*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 2022, t. 60, z. 3, s. 444-471.

²² *Ezd* 4, 7-24; *Neh* 2, 1-18.

²³ N. Tobias, op. cit., s. 157, 385, 469; *The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople*, ed. C. Mango, Washington D.C. 1958, X, s. 189.

²⁴ H. Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris 1975, s. 135-138; szerzej na temat idei *Narodu Wybranego* w Bizancjum: S. Eshel, *The Concept of the Elect Nation in*

Inną wersję pochodzenia Bazylego przedstawił Niketas Dawid w *Vita Ignatii* – dziele poświęconym życiorysowi Ignacego, patriarchy Konstantynopola (847-858, 867-877). Według relacji Paflagończyka królewskie pochodzenie cesarza zostało zmyślane przez patriarchę Focjusza. Rywal Ignacego na stanowisku patriarszym (858-867) miał stworzyć genealogię cesarza, która wskazywałaby na jego pochodzenie od armeńskiego Tiridatesa III (ok. 298-330). Od tego króla miał wywodzić się niejaki Beklas, czyli ojciec Macedończyka, którego imię Focjusz opracował z połączenia inicjałów imion członków rodziny Bazylego – cesarza, jego żony Eudokii i synów Konstantyna, Leona, Aleksandra i Stefana.

Przywołana narracja była wymierzona przede wszystkim w osobę samego Focjusza – obiekt silnej krytyki w *Vita Ignatii* ze względu na kontrowersje, jakie towarzyszyły jego awansowi do rangi patriarchy, co doprowadziło do odsunięcia Ignacego od urzędu²⁵. Oskarżanie Focjusza o oszustwa i przebiegłość po to, by przypodobać się cesarzowi Bazylemu, miało swoje określone cele retorycznym, co było wpisane w szerszą strategię narracyjną Żywotu.

Vita Ignatii spisano prawdopodobnie około 904-906 r., w okresie, kiedy jedna z podstawowych kontrowersji politycznych dotyczyła małżeństw Leona VI²⁶. Basileus, dążąc do przedłużenia dynastii, złamał obowiązujące prawa i związał się z Zoe Karbonopsiną – swoją czwartą wybranką, która urodziła upragnionego potomka Konstantyna VII Porfirogenetę. Związek Leona z Zoe zaognił podziały w gronie elity państwa²⁷. Część z niej – w tym sam Niketas Dawid – stanęła po stronie przeciwników basileusa, podważając legitymizację rodu Macedońskiego poprzez twierdzenia, że zarówno Leon jak i jego nowo narodzony potomek nie są prawomocnymi władcami państwa²⁸.

Dlaczego właśnie Tiridates III miał być praprzodkiem Macedończyków? Król ten z przydomkiem „Wielki” był Armeńskim odpowiednikiem Konstantyna Wielkiego – ideałem cnót władcy, który zapewnił stabilność państwu i zaprowadził doń chrześcijaństwo. W armeńskiej tradycji, która była dostępna Bizantyńczykom za sprawą greckich tłumaczeń *Historii Armenii* Agatangelosa, funkcjonowały opowieści o kontaktach panującego ze św. Grzegorzem Oświecicielem czy Konstantynem Wielkim.

Byzantium, Leiden-Boston 2018.

²⁵ G. Dagron, *Kościół i państwo (połowa IX – koniec X wieku)*, [w:] *Historia chrześcijaństwa: Religia – Kultura – Polityka. Tom 4: Biskupi, mnisi i cesarzae 610-1054*, red. G. Dagron et al., Warszawa 1999, s. 147-156.

²⁶ R.J.H. Jenkins, *A note on Nicetas David Paphlago and the Vita Ignatii*, „Dumbarton Oaks Papers” 1965, t. 19, s. 241-247; por. I. Tamarkina, *The date of the life of the Patriarch Ignatius reconsidered*, „Byzantinische Zeitschrift” 2006, t. 99, z. 2, s. 616-630.

²⁷ G. Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 2015, s. 264-272.

²⁸ Na temat Niketasa: *Oxford Dictionary of Byzantium*, red. A.P. Kazhdan et al., New York-Oxford 1991, s. 1480.

Z tym ostatnim Tiridates miał zawiązać przyjaźń, która została potwierdzona wizytą armeńskiego króla u Konstantyna w Rzymie²⁹.

W świetle powyższego, utożsamianie Tiridatesa III jako przodka Bazylego wynikało z poszechniej świadomości armeńskiego rodowodu dynastii. Dla autorów tej genealogii Tiridates mógł być jednym z najlepszych wyborów dla interpretacji pochodzenia Bazylego, gdyż wskazywało to na związki cesarza z jednym z ważniejszych monarchów w armeńskiej tradycji. Niketas Dawid, stwierdzając kłamliwość tego rodowodu, kontestował wynikające z królewskiego pochodzenia umiejętności i prawa Bazylego oraz jego potomków do sprawowania najwyższej funkcji w państwie³⁰.

Na tle przywołanych wersji pochodzenia Macedończyków *Vita Basilii* prezentuje odmienną interpretację omawianego rodowodu. Zdaniem Porfirogenety początki jego lineażu sięgały starożytnej dynastii Arsacydów (238 p.n.e.-226), dokładnie zaś jej założyciela Arsakesa³¹. Po pewnym czasie panowania potomków władcy, po śmierci nieznanego panującego z armeńskiej gałęzi dynastii, doszło do konfliktu o władzę. W wyniku sporu Artabanos i Kleienes – w trosce o własne życie – schronili się w Konstantynopolu, gdzie przyjął ich cesarz Leon I (457-474). Nie uchroniło to jednak uchodźców od dalszych problemów. Po jakimś czasie o ich ucieczce dowiedzieli się władcy Wschodu – dynastia Sassanidów i kalifowie muzułmańscy. Próbowali oni nakłonić uciekinierów do powrotu, aby ich wyeliminować. Próby te nie powiodły się, gdyż Armeńczycy – celem ukrycia – zostali przeniesieni najpierw do Nike, następnie do Filippi, a na koniec do Adrianopola, gdzie ród osiadł do czasu narodzin Bazylego I.

Pierwszą problematyczną kwestią przywołanej narracji jest ustalenie, od którego Arsakesa pochodzili przodkowie Bazylego. Zagadnienie to jest dyskusyjne, ponieważ imię to w tradycji bliskowschodniej i greckiej było wykorzystywane do nazwania wszystkich monarchów wywodzących się od ich eponimicznego założyciela. Dla przykładu Pierwsza Księga Machabejska, w odniesieniu do Mitrydatesa I (171–138 p.n.e.), podaje, iż: *Arsakes (Αρσάκης), król Persji i Medii, dowiedział się, że Demetriusz wszedł na jego ziemię, posłał jednego ze swych dowódców z poleceniem, aby pochwycił go żywego*³².

Vita stara się przybliżyć dokładną identyfikację króla, zaznaczając, iż był on rządcą Partii i założycielem dynastii, której członkowie rządzili ludami Partów, Armeńczyków

²⁹ Na temat tego przekazu i jego recepcji: R.W. Thomson, *Constantine and Trdat in Armenian Tradition*, „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae” 1997, t. 50, z. 1, s. 277-289.

³⁰ Cf. M.E. Shirinean, *Armenian Elites in Constantinople: Emperor Basil and Patriarch Photius*, [w:] *Armenian Constantinople*, ed. R.G. Hovannisian, S. Payaslian, Cota Mesa 2010, s. 53-72; T. Greenwood, *Basil I, Constantine VII and Armenian Literary Tradition*, [w:] *Reading in the Byzantine Empire and Beyond*, ed. T. Shawcross, I. Toth, Cambridge 2018, s. 454-455.

³¹ *Vita Basilii*, II-III, s. 10-18.

³² LXX, 1 Mac 14, 2: *καὶ ἤκουσεν Ἀρσάκης ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίδος καὶ Μηδίας ὅτι εἰσῆλθεν Δημήτριος εἰς τὰ ὄρια αὐτοῦ, καὶ ἀπέστειλεν ἕνα τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ συλλαβεῖν αὐτὸν ζῶντα*; polski przekład za: *Biblia Tysiąclecia*, wyd. 5, Poznań 2002.

i Medów. Innymi słowy, ich władza rozciągała się na wszystkie ziemie Wschodnie, jakie znane były Bizantyńczykom³³. Ten opis zdaje się sugerować, że przodkami Bazylego był założyciel całej dynastii Arsacydów Arsakes I (247-214 p.n.e), nie fundator jedynie jej armeńskiej gałęzi Tiridates I (54-59, 62-72), co sugerował między innymi W. Treadgold³⁴. Tę interpretację uzupełnia dalsza narracja o ucieczce Artabanosa i Kleienesa, gdzie zostało uwypuklone, że walka o władzę, w wyniku której dwaj bohaterowie uciekli, rozgorzała *po śmierci rządzącego Armeńczykami* (τοῦ Ἀρμενίων κατάρχοντος ἐξ ἀνθρώπων ἀποιχομένου)³⁵.

Arsakes I nie był postrzegany jako przodek Bazylego przypadkowo. Głównym powodem, jaki stał za tą genealogią, jest wyobrażenie o panującym jako założycielu wielowiekowej dynastii, który *postępował z wielką chwałą i cnotą* (ἐπὶ μέγα δόξης προελθόντος καὶ ἀρετῆς) w zarządzaniu swym państwem³⁶. Ten wizerunek zdaje się korelować z poglądami Porfirogenety jakoby Bazyli – władca o podobnych charyzmatkach co Arsakes – podobnie jak jego przodek był założycielem długowiecznej dynastii, która dzięki swoim charyzmatom, wprowadziła państwo przez nich rządzone w czasy rozkwitu³⁷.

Kolejny ważny problem koncentruje się na prawach spoczywających na potomkach Arsakesa, jakie dotyczą panowania nad Wschodem. Jak wspomniano wcześniej, imperium Arsacydów obejmowało swym zasięgiem ziemie, które od czasów starożytnych były postrzegane za wschodnie krańce poznanego świata. Poglądy te są kluczowe dla dalszej logiki narracji Porfirogenety, gdyż dotyczą idei *translatio imperii* na Wschodzie, a ta po ucieczce Artabanosa i Kleienesa znalazła się w Konstantynopolu. To nie przypadek, że do symbolicznego aktu przekazania władzy doszło w stolicy cesarstwa wschodniorzymskiego za panowania Leona. Władca nazywany „Wielkim” był obecny w późniejszej tradycji ze względu na ideę *translatio imperii* właśnie. Miało to związek z wydarzeniami, do jakich doszło w zachodniej części Cesarstwa Rzymskiego, gdzie Odoaker, obalając Romulusa Augustulusa, odesłał insygnia władzy cesarskiej do Konstantynopola. W opinii potomnych, to wydarzenie dowodziło, iż właśnie za czasów Leona doszło do przekazania Konstantynopolowi wszelkich praw do poczuwania się spadkobiercą Rzymu³⁸. Ma to znaczenie także w kontekście ideologii dynastycznej Macedończyków. Poprzez odwołanie się do znaczenia postaci Leona w pamięci elit intelektualnych Bizancjum Porfirogeneta starał się wykorzystywać ten fakt, przekonując

³³ *Vita Basilii II*, 5-7, s. 12: νόμος τοῖς ὕστερον ἐχρημάτισεν μὴ ἄλλοθεν βασιλεύεσθαι μήτε Πάρδους μήτε Ἀρμενίου, ἀλλὰ μὴδὲ Μήδους, ἢ παρὰ τοῦ γένους Ἀρσάκου καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ.

³⁴ W. Treadgold, op. cit., s. 167-168.

³⁵ *Vita Basilii II*, 9-10, s. 12.

³⁶ *Vita Basilii II*, 4-5, s. 12, tłum. własne.

³⁷ Cf. *Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur libri I-IV*, ed. M. Featherstone, J.S. Codoñer, Berlin-Boston 2015, wstęp, 14-33, s. 10-12.

³⁸ *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meineke, Bonn 1836, L, 5, 7, s. 218-220.

odbiorców *Vita*, iż Bazyli i jego następcy mający pośredni związek z tym władcą, dzierżyli prawa do panowania nad całym dziedzictwem *Imperium Romanum*. Wizję tę dopełniają wątki pochodzenia matki Bazylego, która zdaniem autora *Vita*, miała pochodzić od Konstantyna Wielkiego i Aleksandra Wielkiego³⁹.

Ten argument w oczach Bizantyńskich elit X w. był jednoznaczny. Najwyższe warstwy społeczne uznawały swoje prawa do panowania nad wszystkimi terenami, które w przeszłości były pod władaniem Cesarstwa Rzymskiego czy państwa Aleksandra Wielkiego⁴⁰. Wynikało to z przekonania Romajów o swym państwie, jako czwartym, ostatecznym królestwie z *Księgi Daniela*, które miało podbić i zjednoczyć cały świat⁴¹. W praktyce oznaczało to, że Bizantyńczycy czuli się uprawnieni do panowania nad całym *oikumene*. Ten światopogląd znalazł swoje odzwierciedlenie w manifestacjach ideologicznych elit i władców, którzy chętnie zaznaczali swoje prawa do panowania zarówno nad Wschodem jak i Zachodem⁴².

Według idei przewodniej narracji, świadomość praw spoczywających na Arsacydach nie była obca zarówno Rzymianom, jak i kolejnym dynastiom, które po potomkach Arsakesa rządziły Wschodem – Sassanidom oraz kalifom muzułmańskim. Wydawać by się mogło, że wraz z ucieczką Artabanosa i Kleienesa pełnia władzy nad dziedzictwem Armeńczyków została oddana kolejnym władcom na Wschodzie – wszakże tak się nie stało. Podkreśla to narrator, który akcentuje, iż uciekinierzy nie zostali obaleni, *lecz uciekli w trosce o własne życie* (ἀλλὰ καὶ τὴν ζωὴν κινδυνεύοντες), zatem dopóki żyli oni lub ich potomkowie, prawa te nie przeminęły⁴³. Było to o tyle przekonujące, gdyż władza Arsacydów nad Wschodem sięgała wcześniej niż kolejnych rodów panujących⁴⁴.

³⁹ *Vita Basilii II*, 25-27, s. 18; na temat tych wątków cf. A. Markopoulos, *Constantine the Great in Macedonian Historiography: Models and Approaches*, [w:] *New Constantines: the Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries*, ed. P. Magdalino, Aldershot 1994, s. 165-169; A. Schmick, *The beginnings and origins of the 'Macedonian' dynasty*, [w:] *Byzantine Macedonia: Identity, Image, and History. Papers from the Melbourne Conference, July 1995*, ed. J. Burke, R. Scott, Leiden-Boston 2017, s. 65-68.

⁴⁰ Y. Stouraitis, *The lands of the Rhōmaioi: Imagined geographies in Byzantium before and after 1204*, [w:] *Imagined Geographies in the Mediterranean, Middle East and Beyond*, ed. D. Kastritsis et al., Cambridge Mass. 2023, s. 45-50.

⁴¹ Dn 7, 23.

⁴² Cf. P. Stephenson, *The Legend of Basil Bulgar-Slayer*, Cambridge 2003, s. 49-51; L. Andriollo, *Aristocracy and Literary Production in the 10th Century*, [w:] *The Author in Middle Byzantine Literature*, ed. A. Pizzone, Berlin-Boston 2014, s. 126-131; J. Bonarek, *Postać Teofana w poezji bizantyńskiej II połowy X wieku*, [w:] *Szkice bizantyńsko-słowiańskie*, red. H. Grala, Kraków 2023, s. 109.

⁴³ *Vita Basilii II*, 12-13, s. 12.

⁴⁴ *Vita Basilii II*, 41-45, s. 14.

Na tle przywołanych argumentów zasadniczą staje się kwestia schronienia uciekinierów w Konstantynopolu. Wydarzenie to nie pozostaje bez znaczenia dla ukazania przodków Bazylego jako arystokratycznego rodu. Uwpukla to akt, jakiego dokonuje Leon w chwili przybycia Armeńczyków do miasta nad Bosforem. Cesarz, doceniając ich εὐγενείας – szlachetne pochodzenie – nadał im majątki ziemskie w mieście⁴⁵. W ten sposób podkreślone zostało, że uciekinierzy natychmiast uzyskali przywileje, które uplasowały ich w gronie rzymskiej warstwy wyższej. Miało to tym większe znaczenie, gdyż status ten był efektem nadań najwyższego władcy, to zaś odgrywało niebagatelną rolę w budowaniu prestiżu rodów arystokratycznych w X w.⁴⁶ Uzupełnieniem tego może być fakt, że analizowany motyw pochodzenia znalazł swoich naśladowców. Jak podaje Nikefor Bryennios, ród Konstantyna Dukasa – także o armeńskich korzeniach – przybył w IV w. do Konstantynopola. Przodkowie Dukasa mieli objąć wówczas prominentne stanowiska w administracji cywilnej stolicy, co podnosiło ich godność do rangi elity centralnej⁴⁷.

To porównanie każe zastanowić się nad jeszcze jedną funkcją analizowanej opowieści. Jest nią zaś próba udowodnienia rzymskiej tożsamości rodu. Zarówno Porfirogeneta, jak i krąg odbiorców jego dzieła dostrzegali obcość etniczną Armeńczyków. To właśnie w czasach Konstantyna VII zauważa się wzrost znaczenia wojskowych i cywilnych elit pochodzących z Armenii. Te uwarunkowania mogły rodzić swoistą niechęć w stosunku do nowych, obcych etnicznie moźnych⁴⁸. Niewykluczone, że wzmagало to potrzebę Armeńczyków do podkreślenia swojej rzymskiej tożsamości⁴⁹.

Armeńskie pochodzenie mogło narażać Macedończyków na oskarżenia o obcość etniczną. Na tym tle można zaproponować, że „zrodzony w purpurze” cesarz, poprzez ukazanie swych przodków jako arystokracji o rzymskiej tożsamości, formułował komunikat do elit swoich czasów. Miał on na celu wzmocnić wizerunek dynastii poprzez ukazanie jej jako zasymilowanego lineażu, który wniósł do państwa rzymskiego pozytywne wartości związane z dziedzictwem Arsacydów. Uzupełnienie dla tej interpretacji można odnaleźć w jednej z kolejnych historii. Doszło do niej, kiedy potomkowie Arsakesa na stałe osiedlili się w Adrianopolu. Tam potomek uciekinierów Leon spotkał się z pochodzącym z Armenii kupcem Maiktesem, przyszłym dziadkiem Bazylego.

⁴⁵ *Vita Basilii II*, 15-17, s. 12: οὗτος οὖν τοὺς ἀνδρας ὑποδεξάμενος καὶ ἀξίως τῆς περὶ αὐτοὺς εὐγενείας φιλοφρονησάμενος, οἰκησὶν τε καὶ διαταῖαν τὴν προσήκουσαν ἐν τῇ βασιλίδι ἀπένευμεν.

⁴⁶ J.P. Cheynet, *L'aristocratie byzantine (VIIIe – XIIIe siècle)*, „Journal des savants” 2000, t. 2, z. 1, s. 294-299 [przedruk: J.P. Cheynet, *The Byzantine Aristocracy (VIIIth-XIIIth Centuries)*, [w:] J.P. Cheynet, *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*, London-New York 2006, cz. I].

⁴⁷ Nicephori Bryennii, *Commentari*, wyd. A. Meineke, Bonnae 1838, wstęp, 1-11, s. 13.

⁴⁸ Na temat wpływów Armeńskich w Bizancjum zob. np. G. Dédéyan, *Vocation impériale ou fatalité diasporique: les Arméniens à Byzance (IVe-XIe siècle)*, [w:] *Histoire du peuple arménien*, ed. G. Dédéyan, Paris 2008, s. 297-326.

⁴⁹ Por. T. Greenwood, op. cit., s. 452-454.

Maiktes, usłyszawszy o sławie swego rodaka, nie mógł nie skorzystać z okazji, aby poznać potomków Arsacydów⁵⁰. Osią tej sceny była kwestia stroju Leona. Przybyły do Adrianopola Maiktes nie rozpoznał swego rodaka. Stwierdził on, że Leon nie przypominał osoby o „niskim statusie” (ιδιότητος ταπεινῶν). Wręcz przeciwnie, był on podobny do kogoś „szlachetnie urodzonego” (εὐγενῆ)⁵¹. Scena, która po raz kolejny uwydatniała status Arsacydów, operowała także kwestiami tożsamości etnicznej: Armeńczyk nie mógł rozpoznać swego rodaka, bo ten już go nie przypominał. Zmiana stroju sygnalizowała nie tylko zmianę statusu społecznego, ale także skorelowaną z tym przynależność etniczną, zaznaczoną wyglądem rzymskiego arystokraty⁵².

Wróćmy jednak do wydarzeń, które doprowadziły do zmiany miejsca pobytu potomków Arsakesa. O ucieczce Artabanosa i Kleienesa dowiedzieli się Sassanidzi, historyczni następcy Arsacydów na Wschodzie. Zgodnie z konwencją literacką autor *Vita* portretuje ich jako barbarzyńców, którzy chcieli podstępem doprowadzić do odeśnięcia uciekinierów, wysyłając listy do Leona I⁵³. Z kolei Leon, jako cesarz cywilizowanych (w domyśle lepszych i sprytniejszych) Rzymian, wyczuł podstęp i zrozumiał zagrożenie dla państwa, jakie wiązałoby się z wydaniem uciekinierów⁵⁴, dlatego przeniósł ich z Konstantynopola do Nike, gdzie ród ponownie otrzymał ogromne majątki. Wszakże akt cesarza nie powstrzymał zakusów kolejnych władców Wschodu. Tym razem byli to muzułmanie, którzy obalili władzę Sassanidów w VII stuleciu. Podobnie jak ich poprzednicy, nowi władcy na Wschodzie wiedzieli, że do pełnej legitymizacji swej władzy potrzebują pozbyć się potomków pradawnego rodu panującego nad ich częścią świata. Na drodze realizacji planów stanął inny cesarz Rzymu – Herakliusz. Otrzymał listy nagabujące do oddania potomków Arsakesa, basileus zrozumiał zagrożenie, jakie się za tym kryło. W związku z tym przeniósł przodków Bazylego najpierw do Filipi, a później do Adrianopola, skąd historycznie wywodzili się Macedończycy⁵⁵.

Posługiwanie się autorytetem Herakliusza przez autora *Vita* nie jest bynajmniej przypadkowe. Założyciel dynastii Heraklijskiej, podobnie jak Leon, uchodził za jednoznacznie pozytywnego władcę w pamięci historycznej elit intelektualnych Bizancjum.

⁵⁰ *Vita Basilii III*, 2-7, s. 16.

⁵¹ *Vita Basilii III*, 5-7, s. 16: καὶ γνοὺς αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἔξωθεν καταστάσεως καὶ περὶ τὴν καταστολήν ἰδιότητος οὐχ ἕνα τῶν τυχόντων καὶ ταπεινῶν, ἀλλ' εὐγενῆ καὶ περιφανῆ.

⁵² Na temat tożsamościowej funkcji stroju w średniowieczu: J.M.H. Smith, *Europa po Rzymie: Historia kulturowa lat 500-1000. Nowe ujęcie*, Kraków 2005, s. 111-112; Michał Psellos stwierdzał, że ubiór zmienia status osób: *Michaelis Pselli Chronographia*, ed. D.R. Reinsch, Berlin-Boston 2014, IV, 27, 1-9, s. 65.

⁵³ Cf. P. Żmudzki, *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*, Wrocław 2009, s. 87-88.

⁵⁴ *Vita Basilii II*, 17-32, s. 12-14.

⁵⁵ *Vita Basilii II*, 39-47, s. 14.

Dowiadujemy się od tym z *De thematiubus* poświęconemu historii temów bizantyńskich. W jednym z fragmentów tego dzieła Porfirogeneta wspominał, że Herakliusz położył wielkie zasługi dla opanowania naporu muzułmanów, czym zabezpieczył wschodnie granice imperium⁵⁶. Pamięć o tym władcy buduje kontekst dla wykorzystania jego autorytetu w opowieści genealogicznej. Poprzez skojarzenie Herakliusza z Macedończykiem, autor *Vita* zapowiadał późniejsze zasługi Bazylego w pokonaniu muzułmanów. Ta interpretacja w pełni wpisuje się w główny przekaz narracji o wyższości dynastii macedońskiej względem wszystkich innych władców.

Czy istnieje wyjaśnienie dla dwóch kolejnych miejsc, do których przesiedlono uciekinierów? Pojawienie się w historii macedończyków miejscowości Nike i Filippi są ważne z dwóch powodów – ich nazwy oraz, co pokazały ostatnie badania – położenia. Przekaz tych wątków stanowi jednak odstępstwo od osi fabularnej całej opowieści genealogicznej, jednakże bliższe przyjrzenie się temu jest konieczne, gdyż uzupełnia logikę narracji Porfirogenety.

Już na przełomie VI i VII w. rolę nazw danych rzeczy i zjawisk dostrzegał Izidor z Sewilii – hiszpański uczony i doktor Kościoła. Według autora *Etymologii*, sama nazwa zawierała w sobie wiele informacji na temat nazywanych rzeczy⁵⁷. Ta kwestia nie była obca mentalności Porfirogenety. We wstępie do *Vita*, napisanym osobiście przez cesarza, władca podkreślił, iż imię Bazylego pochodzi od słowa βασιλεια – „królestwo”, co miało oznaczać cesarskie powołanie bohatera⁵⁸. Podążając tym rozumowaniem, warto zwrócić uwagę na nazwy dwóch kolejnych miast, do których z Konstantynopola dotarli Arsacydzi. Nike (Νίκη) tłumaczone jako „zwycięstwo” lub nawet – co bardzo sugestywne – „powodzenie”, może zwiastować sukcesy dynastii Macedońskiej⁵⁹. Natomiast Filippi (Φίλιππου), nazwa pochodząca od rzeczownika φιλιππος, oznaczająca tego, który „lubi konie”⁶⁰ zdaje się sugerować związki nie tylko założycielem miasta Filipem II⁶¹, lecz może także nawiązywać do późniejszej kariery Bazylego jako koniuszego (στράτωρ) cesarza⁶².

⁵⁶ Constantine Porphyrogenitus, *De thematibus*, ed. A. Pertusi, Vatican City 1952, I, 17-28, s. 60; szerzej na ten temat: Y. Stouraitis, *Scriptores post Theophanem: Normative aspects of imperial historiography in tenth-century Byzantium*, [w:] *Historiography and Identity IV: Writing History Across Medieval Eurasia*, ed. W. Pohl, D. Mahoney, Turnhout 2021, s. 235-243.

⁵⁷ *Sancti Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum Libri XX*, wyd. M. W. Lindsay, Oxford 1911, I, 7, 1, s. 82: Nomen dictum quasi notamen, quod nobis vocabulo suo res notas efficiat. Nisi enim nomen scieris, cognitio rerum perit.

⁵⁸ *Vita Basilii I*, 11-13, s. 10: ὅς καὶ τῆς βασιλείας ἐπόνυμος ἢ καὶ μέγα ὄφελος τῇ πολιτεία Ρωμαίων ἐγενέτο καὶ τοῖς πράγμασιν.

⁵⁹ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. III, Warszawa 1962, s. 210.

⁶⁰ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. IV, Warszawa 1965, s. 520.

⁶¹ Cf. A. Schmick, op. cit., s. 65-68.

⁶² *Vita Basilii XIII*, 27-29, s. 52; na temat urzędu koniuszego: *Oxford Dictionary*, s. 1967.

Kwestia wspomnianych lokacji była tematem niedawnych rozważań T. Greenwooda. Badacz zauważył, że w połowie X w. Nike i Filippi znajdowały się poza terytorium Bizancjum i należały do Bułgarii. Mogło to sygnalizować odbiorcom *Vita*, że poprzez obecność przodków Bazylego we wskazanych miejscowościach Porfirogeneta manifestował prawa do rządzenia tymi rejonami przez jego rodzinę⁶³. Jak zostało to zilustrowane chwilę wcześniej na przykładzie arsacydzkiego pochodzenia Bazylego, wpisywało się to w głębsze poglądy na temat Macedończyków jako dynastii mającej prawa do panowania nad całym światem, zarówno Wschodem, jak i Zachodem.

Te wątki znajdują swoje uzupełnienie w dalszych rozdziałach, gdzie podkreśla się wyższość Macedończyków nad ich północno-zachodnimi sąsiadami. Ilustracją tego są sceny, do jakich doszło w trakcie wyprawy Kruma Bułgarii na Bizancjum w 813 r. Wówczas uprowadzona rodzina Bazylego była zaangażowana w akcję chrystianizacyjną bułgarskich ziem⁶⁴. Co więcej, to właśnie na tym tle doszło do spotkania Murtragona z małoletnim Bazylim. Według *Vita*, chłopiec przedstawiany jako *puer senex* i *semper victor*, urzekł swym zachowaniem bułgarskiego władcę, po czym otrzymał od niego ogromne jabłko – symbol władzy nad całym światem⁶⁵. W jeszcze innej ze scen Bazyli, jako dorosły mężczyzna, wziął udział w walce zapaśniczej z reprezentantem Bułgarów. Według Porfirogenety, Macedończyk w tym symbolicznym starciu okazał swoją ogromną siłę i z łatwością obalił przeciwnika, przyczyniając się do zachowania godności państwa rzymskiego, co było stawką tego pojedynku⁶⁶. Podobnie jak bohater *Aleksjady* Aleksy Komnen w pojedynku z żupanem Raszki Wukanem, Bazyli został sportretowany jako niezwykły wojownik, który jest w stanie sprostać zagrożeniom zewnętrznym państwa⁶⁷.

Dlaczego zatem ta interpretacja przeszłości Bazylego była atrakcyjna dla bizantyńskich elit w czasach Porfirogenety? Badania nad tym zagadnieniem oraz to, co zostało wykazane już powyżej, odpowiadają, że tego typu komunikaty wpisywały się w nastroje elit bizantyńskich, które podobnie, jak w stosunku do muzułmanów i chrześcijan zachodnich, chętnie demonstrowały swoją polityczno-kulturową wyższość⁶⁸. Odzwierciedleniem tej aksjologii są słowa Porfirogenety z *De administrando imperio*, gdzie cesarz krytykował bułgarską politykę znienawidzonego poprzednika na tronie Romana Lekapena. Szczególnym punktem komentarzy Porfirogenety była kwestia

⁶³ Cf. T. Greenwood, op. cit., s. 460-465.

⁶⁴ *Vita Basilii* IV, 11-24, s. 20.

⁶⁵ *Vita Basilii* IV, 28-35, s. 20-22.

⁶⁶ *Vita Basilii* XII, s. 46-50.

⁶⁷ T. Pelech, op. cit., s. 67-68.

⁶⁸ Cf. np. K. Marinow, *Dziki pęd wszczepiony w piękne drzewo oliwne Nowego Izraela. Bizantyńskie poglądy na miejsce Bułgarów w chrześcijańskiej ekumenie w świetle mowy „Na pokój z Bułgarami”*, [w:] *Balkany – Bizancjum – Bliski Wschód. Studia z dziejów i kultury wieków średnich*, red. A. Paroń, Wrocław 2023, s. 77-90.

małżeństwa córki Romana z carem Piotrem, co miało podważać autorytet panujących Bizancjum. Jak zanotował władca, działania te znalazły wielu przeciwników nie tylko wśród reprezentantów kręgów bliskich Macedończykom, ale także wśród innych przedstawicieli elit, co miało być pamiętane długo po śmierci panującego⁶⁹.

Dla uzupełnienia powyższego ekskursu warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden bułgarski wątek w życiorysie Bazylego. Odnosił się on bezpośrednio do kontekstu historycznego panowania pierwszego Macedończyka i dotyczył kwestii chrystianizacji Bułgarii za czasów Michała III. Poprzednik Bazylego na tronie – obiekt krytyki ze strony historiografii pro-macedońskiej – był współautorem pokonania Bułgarów w roku 863 oraz chrztu władcy tego państwa. Wydarzenia te zostały przyjęte jako wielki sukces cesarza, co przysporzyło mu wielkiej chwały wśród współczesnych⁷⁰. Interpretując bułgarskie wątki w *Vita* z tej perspektywy, warto dodać, że narracja Porfirogenety wpiisywała się w zarysowany dyskurs. Niewykluczone, że to właśnie dlatego te elementy nie znalazły się w *Kronice* przeciwnego Macedończykom Symeona Logotety⁷¹. W kontraście do tradycji, która posłużyła za źródło dla narracji Logotety powstałej w latach 60-tych X stulecia, *Vita* zaznaczała zasługi Bazylego w kwestiach podporządkowania bułgarskich sąsiadów. Próba ukazania cesarza w *Vita* jako zwycięzcy czy osoby zaangażowanej w akcję chrystianizacyjną Bułgarów w czasie wojny z Krumem mogła udowodniać, że Macedończyk miał równie wielkie zasługi w uzależnieniu tego państwa. Co więcej, kluczowa w tym aspekcie wydaje się chronologia – Porfirogeneta starał się przekonać odbiorców, że zwycięstwa nad Bułgarami, jakie odniósł Bazyl, miały miejsce wcześniej niż działalność chrystianizacyjna jego poprzednika⁷².

Opowieść genealogiczną Macedończyków dopełnia historia, do jakiej doszło w Adrianopolu za czasów panowania cesarzowej Ireny (797-802). Co zaznacza narrator, mimo wielowiekowego istnienia i swych burzliwych losów, ród Macedończyka utrzymał swój arystokratyczny status i pozostał czysty wewnątrz, przez co zachował odziedziczone charyzmaty⁷³. Światopogląd wyrażony w tych scenach koreluje z opiniami Porfirogenety na temat czystości rodowej, jakie cesarz prywatnie wyraził w przywoływanej przed chwilą historii na temat polityki małżeńskiej Romana Lekapena względem Bułgarów. Dla ideologii Konstantyna czystość rodowa była powodem wyróżnienia wobec władców innych państw. Małżeństwa zawierane tylko w gronie przedstawicieli warstw wyższych państwa Bizantyńskiego zapewniały doskonałość

⁶⁹ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ed. G. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, Washington D.C. 1967 [dalej: DAI], XIII, 104-194, s. 72-76.

⁷⁰ M. J. Leszka, K. Marinow, *Carstwo Bułgarskie: polityka – społeczeństwo – gospodarka 886–971*, Warszawa 2016, s. 30-52.

⁷¹ Cf. *Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon*, red. S. Wahlgren, Berlin 2006, 131, 13-19, s. 237-238.

⁷² Cf. wyżej, s. 9.

⁷³ *Vita Basilii II*, 51-53, s. 14.

kolejnych potomków i pewność, że legitymizacja *basileusa* nie ulegała rozproszeniu czy zatraceniu⁷⁴.

Nie inaczej było w przypadku Bazylego. Jego rodowód dowodził kompetencji, jakie cesarz miał zapisane w swym pochodzeniu. Zgodnie z formacją intelektualną elit Bizancjum było to rozumiane, że przyszy basileus – potomek królów władających całym Wschodem – miał umiejętności wynikające z urodzenia, które przyczyniły się do jego sukcesów nad muzułmanami. Nawiązywało to do historycznych zwycięstw Macedończyka nad wschodnim sąsiadem w kampaniach w dolinie Eufratu czy w walkach na Morzu Śródziemnym. Sukcesy te bez wątpienia napawały odbiorców *Vita* poczuciem dumy i świadomością wielkiej chwały Bazylego.

Co jest kluczowe, pamięć o tych wydarzeniach nie była bez znaczenia dla budowania pozycji Porfirogenety. W jednej ze scen *Vita* została przywołana próba zdobycia fortu w Adacie (al-Hadat) z 878 r.⁷⁵ Oblężenie miasta, którym dowodził cesarz Bazyli, nie powiodło się. Panujący jednak otrzymał przepowiednię tłumaczącą, że miasto to zostanie zdobyte nie przez oblegającego je cesarza, lecz przez osobę pochodzącą z twojego [tj. Bazylego] γένος, której będzie na imię Konstantyn (τῶν κατὰ γένος σοι οροσηκόντων, Κωνσταντίνου καλουμένου)⁷⁶. Scena ta nawiązywała do wydarzeń współczesnych powstaniu tej relacji, kiedy to Adata na przełomie 947 i 948 r. została zdobyta przez bizantyńskiego dowódcę Leona Fokasa. Pokazuje to, że demonstrowanie praw do panowania na Wschodzie, jakie wynikały z pochodzenia Bazylego, były nie tylko zasadnicze dla pamięci o tym władcy. Wszakże miało to pierwszorzędne znaczenie w momencie skomponowania *Vita*. Ilustruje to, jak na tle ważkich problemów politycznych, ugruntowany w tradycji literackiej element przepowiedni zyskiwał dodatkowej wiarygodności wśród odbiorców. W ten sposób sukces polityczny był dla Porfirogenety i jego otoczenia czynnikiem utwierdzającym w przekonaniu o zdolności Macedończyków do władania państwem⁷⁷. Tę ideologię dynastyczną stara się szczególnie podkreślać autor *Vita* starannie dobierając cytaty z Odysei: *Dobrze, gdy po ojcu syn*

⁷⁴ A.P. Kazhdan, *The notion of Byzantine diplomacy*, [w:] *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, ed. J. Shepard, S. Franklin, Aldershot 1992, s. 17-18.

⁷⁵ *Vita Basilii XLVIII*, s. 168-174.

⁷⁶ *Vita Basilii XLVIII*, 28-29, s. 170.

⁷⁷ Miało to tym większe znaczenie ze względu na kwestionowanie władzy Porfirogenety w kręgach elit. Wynikało to z jego kontrowersyjnego pochodzenia i okoliczności ponownego dojścia cesarza do władzy w 945 r., do czego doszło w wyniku obalenia Lekapenów; na temat polityki wizerunkowej Porfirogenety w tym kontekście: Marić I., *Lost on Reverse? Constantine VII Porphyrogenetos's Vying with Romanos I Lekapenos for Legitimacy as a Tale of Coins, Seals and Tesseræ*, [w:] *Center, Province and Periphery in the Age of Constantine VII Porphyrogenetos. From De Cerimoniis to De Administrando Imperio*, ed. N. Gaul et al., Wiesbaden 2018, s. 103-123.

nastaje (ἀγαθὸν καὶ παῖδα καταφθιμένοιο λιπέσθαι)⁷⁸. Słowa te nawiązywały mitycznej historii o zemście Orestesa, syna Agamemnona, za śmierć swego ojca z rąk Ajgistososa. Dla odbiorców *Vita* kontekst tego cytatu był oczywisty, bowiem doskonała znajomość dzieł Homera była podstawą formacji intelektualnej wyształconych elit bizantyńskich, co czyniło z tego typu elementów narracyjnych skuteczny zabieg w nadawaniu pożądanego komunikatu. Autor *Vita* nie po raz ostatni skorzystał z tego, porównując Bazylego z Agamemnonem i próbując w ten sposób uwypuklić wojownicze cnoty władającego. W końcowych partiach biografii napisano, że Macedończyk, podobnie jak mityczny król Argolidy, to *zarówno dobry król jak i silny wojownik* (ἀμφοτέρων, βασιλεύς τ' ἀγαθὸς κρατερός τ' αἰχμητής)⁷⁹.

Podsumowując powyższe rozważania, pochodzenie Bazylego od Arsakesa I w *Vita Basilii* pełni zasadnicze funkcje legitymizacyjne dla głównego bohatera biografii, jego dynastii, w tym Konstantyna VII Porfirogenety. Pochodzenie od Arsakesa I – założyciela wielowiekowej dynastii Arsacydów, w interpretacji Porfirogenety, zapowiadało panowanie długowiecznej dynastii, którą miał założyć Bazyli.

Rodowód ten ma dodatkowe znaczenie związane z prawami, jakie spoczywały na Arsacydach a które nadawały ich potomkom prawa do panowania nad Wschodem. To dlatego kwestia ta stała się osią fabularną całej opowieści genealogicznej, która skupia się na ucieczce potomków Arsakesa do Bizancjum. Narracja ta próbowała wykazać, że armeńscy przodkowie Bazylego stali się rzymskim rodem arystokratycznym, który zasymilował się z wartościami bliskimi elitom *Nowego Rzymu* w połowie X w.

Ponadto pojawienie się Arsacydów w Bizancjum miało wartość dodaną dla prestiżu państwa. Dowodziło to, że Bazyli, w tym także jego potomkowie, mieli umiejętności pozwalające podtrzymać wyższość polityczną państwa Rzymian względem jego sąsiadów. Dowodem tego były zwycięstwa pierwszego Macedończyka, który podobnie jak cesarza Herakliusz był w stanie pokonać muzułmanów w trakcie swego panowania. Niemniej istotne było kultywowanie tej pamięci dla Porfirogenety, dla którego zwycięstwa nad muzułmanami dawały dogodny pretekst do wzmocnienia swojej pozycji na czele państwa.

Manifestacja tych wartości, wpisująca się w społeczno-kulturowy klimat X-wiecznego Bizancjum, umacniała pozytywny wizerunek Bazylego. Co niemniej ważne, upowszechnienie takiej właśnie interpretacji pochodzenia rodu przez Porfirogenetę, podnosiła prestiż wszystkich kolejnych Macedończyków, w tym samego panującego. Było to fundamentalne dla programu ideologicznego „zrodzonego w purpurze” cesarza, uwzględniając tło nieustającej kontestacji władzy jego rodu, a także problemu

⁷⁸ *Vita Basilii* XLVIII, 55, s. 174; cf. *Od.* III, 196.

⁷⁹ *Vita Basilii* CII, 16, s. 336; cf. *Il.* III, 179; cf. np. A. Kazhdan, W. Epstein, op. cit., s. 111: *The list of [Basil's] imperial virtues depended heavily upon classical ethics and included righteousness, philanthropy, generosity, chastity, love of truth, and intelligence. Neither martial deeds nor noble origins were included among the essential qualities.*

niesłabnącego zagrożenia ze strony Bułgarów czy muzułmanów. Te ostatnie czynniki wzmagaly zapotrzebowanie na silnego przywódcę, który będzie w stanie przeciwsta-
wić się zagrożeniom zewnętrznym. Genealogia rodu Bazylego w *Vita* miała udowod-
nić, że kimś takim byli potomkowie pierwszego Macedończyka – dziedzica arysto-
kratycznego i królewskiego rodu – osoby obdarzone odpowiednimi charyzmatami do
sprawowania najwyższej władzy w państwie, co miało przełożyć się na pomyślność
Cesarstwa Bizantyńskiego i poszerzanie jego granic.

Bibliografia

- Ahrweiler H., *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris 1975.
- Andriollo L., *Aristocracy and Literary Production in the 10th Century*, [w:] *The Author in Middle Byzantine Literature*, ed. A. Pizzone, Berlin-Boston 2014.
- Armenian Elites in Constantinople: Emperor Basil and Patriarch Photius*, [w:] *Armenian Constantinople*, ed. R.G. Hovannisian, S. Payaslian, Cota Mesa 2010.
- Banaszkiewicz J., *Potrójne zwycięstwo Mazowszan nad Pomorzanami – Gall II, 49 – czyli historyk między 'rzeczywistością prawdziwą' a schematem porządkującym*, [w:] *Kultura średnio-wieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. D. Gawinowa et al., Warszawa 1991.
- Bonarek J., *Postać Teofano w poezji bizantyńskiej II połowy X wieku*, [w:] *Szkice bizantyńsko-słowiańskie*, red. H. Grala, Kraków 2023.
- Cheyne J.-P., *L'aristocratie byzantine (VIIIe – XIIIe siècle)*, „Journal des savants” 2000, t. 2, z. 1 [przedruk: J.-P. Cheynet, *The Byzantine Aristocracy (VIIIth-XIIIth Centuries)*, [w:] J.-P. Cheynet, *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*, London-New York 2006, cz. I].
- Cheyne J.-P., *Pouvoirs et Contestations à Byzance, 963-1210*, Paris 1990.
- Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur libri I-IV*, ed. M. Featherstone, J.S. Codoñer, Berlin-Boston 2015.
- Chronographiae quae Theophanis Continuati Nominis feretur liber quo Vita Basilii imperatoris amplectitur*, ed. I. Ševčenko, Berlin-Boston 2011.
- Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ed. G. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, Washington D.C. 1967.
- Constantine Porphyrogenitus, *De thematibus*, ed. A. Pertusi, Vatican City 1952.
- Dédéyan G., *Vocation impériale ou fatalité diasporique: les Arméniens à Byzance (IVe-XIe siècle)*, [w:] *Histoire du peuple arménien*, ed. G. Dédéyan, Paris 2008.
- Dudek J., *Pęknięte zwierciadło – kryzys i odbudowa wizerunku władcy bizantyńskiego od 1056 roku do ok. 1095 roku*, Zielona Góra 2009.
- Eshel S., *The Concept of the Elect Nation in Byzantium*, Leiden-Boston 2018.
- Gallina M., *La diffamazione del potere: l'invettiva contro Michele III nella Vita Basilii di Costantino VII*, „Bullettino dell'Istituto storico italiano per il medio evo” 2010, t. 112.
- Greenwood T., *Basil I, Constantine VII and Armenian Literary Tradition in Byzantium*, [w:] *Reading the Byzantine Empire and Beyond*, ed. T. Shawcross, I. Toth, Cambridge 2018.
- Historia chrześcijaństwa: Religia – Kultura – Polityka. Tom 4: Biskupi, mnisi i cesarze 610 – 1054*, ed. G. Dagron et al., Warszawa 1999.

Idoneität – Genealogie – Legitimation. Begründung und Akzeptanz von dynastischer Herrschaft im Mittelalter, ed. C. Andenna, G. Meleville, Köln-Weimar-Wien 2015.

Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, ed. A. Meineke, Bonnæ 1836.

Jenkins R.J.H., *Constantine VII's Portrait of Michael III*, [w:] R.J.H. Jenkins, *Studies on Byzantine History of 9th and 10th Centuries*, London 1970, cz. I.

Kazhdan A.P., *The notion of Byzantine diplomacy*, [w:] *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, red. J. Shepard, S. Franklin, Aldershot 1992.

Kazhdan A.P., W. Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Berkeley-Los Angeles-London 1992.

Kislinger E., *Michael III. – Image und Realität*, „Eos. Commentarii Societatis Philologae Polonorum” 1987, t. 75.

Leidholm N., *Artaxerxes in Constantinople: Basil I's Genealogy and Byzantine Historical Memory of the Achaemenid Persians*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 2022, t. 60, z. 3.

Leidholm N., *Elite Byzantine kinship, ca. 950–1204: blood, reputation, and the genos*, Leeds 2019.

Leidholm N., *Nikephoros III Botaneiates, the Phokades, and the Fabii: embellished genealogies and contested kinship in eleventh-century Byzantium*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 2018, t. 42, z. 2.

Leonis VI Sapientis Imperatoris Byzantini Homiliae, ed. A. Antonopoulou, Turnhout 2008.

Leszka M.J., Marinow K., *Carstwo Bułgarskie: polityka – społeczeństwo – gospodarka – kultura 866–971*, Warszawa 2016.

Marić I., *Lost on Reverse? Constantine VII Porphyrogenetos's Vying with Romanos I Lekapenos for Legitimacy as a Tale of Coins, Seals and Tesserae*, [w:] *Center, Province and Periphery in the Age of Constantine VII Porphyrogenetos. From De Cerimoniis to De Administrando Imperio*, ed. N. Gaul et al., Wiesbaden 2018.

Marinow K., *Dziki pęd wszczępiony w piękne drzewo oliwne Nowego Izraela. Bizantyńskie poglądy na miejsce Bułgarów w chrześcijańskiej ekumenie w świetle mowy „Na pokój z Bułgarami”*, [w:] *Balkany – Bizancjum – Bliski Wschód. Studia z dziejów i kultury wieków średnich*, red. A. Paroń, Wrocław 2023.

Markopoulos A., *Constantine the Great in Macedonian Historiography: Models and Approaches*, [w:] *New Constantines: the Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries*, ed. P. Magdalino, Aldershot 1994.

Michaelis Pselli Chronographia, wyd. D.R. Reinsch, Berlin-Boston 2014.

Nicephori Bryennii *Commentarii*, wyd. A. Meineke, Bonnæ 1863.

Nicetas David, *The Life of Patriarch Ignatius*, ed. A. Smiths, Washington D.C. 2013.

Oxford Dictionary of Byzantium, red. A.P. Kazhdan et al., New York-Oxford 1991.

Pelech T., *Kreacja bohatera w Aleksjadzie. Zmagania Aleksego I Komnena z żupanem Raszki Wukanem w latach 1093-1094*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2016, t. 17, z. 2.

Procopius, *Bulidings*, wyd. i tłum. H.B. Dewing, London-New York 1940.

Roux J.-P., *Król. Mity i symbole*, Warszawa 1998.

Sancti Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum Libri XX, wyd. M. W. Lindsay, Oxford 1911.

Schmick A., *The beginnings and origins of the 'Macedonian' dynasty*, [w:] *Byzantine Macedonia: Identity, Image, and History. Papers from the Melbourne Conference, July 1995*, ed. J. Burke, R. Scott, Leiden-Boston 2017.

Słownik grecko-polski, red. Z. Abramowiczówna, t. I-IV, Warszawa 1958, 1960, 1962, 1965.

Słownik kultury antycznej, red. R. Kulesza, Warszawa 2012.

Smith J.M.H., *Europa po Rzymie: Historia kulturowa lat 500-1000. Nowe ujęcie*, Kraków 2005.

Stephenson P., *The Legend of Basil Bulgar-Slayer*, Cambridge 2003.

Stouraitis Y., *Scriptores post Theophanem: Normative aspects of imperial historiography in tenth-century Byzantium*, [w:] *Historiography and Identity IV: Writing History Across Medieval Eurasia*, ed. W. Pohl, D. Mahoney, Turnhout 2021.

Stouraitis Y., *The lands of the Rhōmaioi: Imagined geographies in Byzantium before and after 1204*, [w:] *Imagined Geographies in the Mediterranean, Middle East and Beyond*, red. D. Kastritsis et al., Cambridge Mass. 2023.

The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople, ed. C. Mango, Washington D.C. 1958.

Thomson R.W., *Constantine and Trdat in Armenian Tradition*, „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae” 1997, t. 50, z. 19.

Tinnefeld F.H., *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie: Von Prokop bis Niketas Choniates*, Munich 1971.

Tobias N., *Basil I (867-886), The Founder of the Macedonian Dynasty: A Study of the Political and Military History of the Byzantine Empire in the Ninth Century*, rozprawa doktorska, Rutgers University 1970 [opublikowano: Lewiston 2007].

Tougher S., *Michael III and Basil the Macedonian: just good friends?*, [w:] *Desire and Denial in Byzantium: Papers from the Thirty-first Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Sussex, Brighton, March 1997*, red. L. James, London-New York 2016.

Wasilewski T., *Macedońska historiografia dynastyczna X wieku jako źródło do dziejów Bizancjum w latach 813–887*, „Studia Źródłoznawcze. Commentationes” 1971, t. 16.

Xenophon, *Cyropaedia, vol I: Books I–IV*, wyd. i tłum. W. Miller, Cambridge-London 1983

Żmudzki P., *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*, Wrocław 2009.